

**РОМАН Є. ГРЕБІНКИ «ДОКТОР»
У КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРНОЇ ДОБИ**

У статті розглядається роман Є. Гребінки «Доктор» під кутом зору наслідування принципів реалістичного письма.

Ключові слова: «натуральна школа», психологія героя, роман.

В статье рассматривается роман Е. Гребенки «Доктор» под углом зрения наследования принципов реалистичного письма.

Ключевые слова: «натуральная школа», психология героя, роман.

In the article the novel of E. Grebinki «Doctor» is examined under the corner of inheritance principles of realistic letter.

Key words: «natural school», psychology of hero, novel.

Дослідники творчості Є. Гребінки, знаного поета, прозаїка, видавця, одностайно відзначають у його доробку три рівновеликі крила: лірику, байки, прозу. Всі вони тісно пов'язані з літературно-художнім контекстом свого часу: поетичні твори позначені романтичною стихією, байки – реалістичною традицією, епічні твори закорінені в естетичні приписи «натуральної школи», котрі започаткували «перспективу критичного реалізму», за висловом Ю. Коваліва [1, с. 104]. Окрім М. Гоголя, її представляли такі письменники як О. Герцен, І. Тургенєв, Д. Григорович, В. Даль, Ф. Достоєвський, М. Салтиков-Щедрін, котрі у 1842-1845 роках згрупувалися навколо часопису «Отечественные записки».

У творах письменників – представників «натуральної школи» панує змалювання абсурдно-жорстокої соціальної дійсності, яка пригнічує, а то й знищує «маленьку людину», зацікавлення конкретними життєвими фактами. Саме з другої половини 30-х років Є. Гребінка починає звертатись до правдивого зображення життя у повістях та оповіданнях «Кулик», «Злой человек», «Приключения синей ассигнации», «Верное лекарство», «Лука Прохорович», «Записки студента». Ці твори написані в різні роки, але всі вони засвідчують впевнені кроки письменника до поезики «натуральної школи», до історії маленької людини, її драм і трагедій.

Роман Є. Гребінки «Доктор», котрий з'явився друком у 1844 році, засвідчує, з одного боку, слідування традиціям «натуральної школи», бо, як зазна-

чає один із дослідників, у ньому втілена «тема істинної доброти, переваги «маленької людини» над нищим оточенням і неминучої загибелі її в несприятливих суспільних умовах» [2, с. 236]. З іншого боку, цей твір позначений суто реалістичними рисами, у першу чергу, зорієнтований на змалювання внутрішнього життя головного героя, залежного від зовнішніх досить драматичних обставин.

Реалізуючи таку творчу настанову, автор зображує життя Івана Севрюгіна від народження до смерті, особливо акцентуючи увагу на процесах становлення, розвитку й «вписаності» особистості в соціум. О. Брайко, який в останнє десятиліття активно реінтерпретує прозу Є. Гребінки, справедливо відзначає «неоднозначні, ціннісно багатозарові психологічні інтенції персонажа» [3, с. 51]. Письменник детально аналізує дитячі роки головного героя, формування його ніжної і чуйної душі, відкритої людям. Саме ця чуйність і співпереживання людському горю народжує бажання служити людям, допомагати їм.

Проте дитинство хлопчика не було безхмарним – його спотворив страх перед батьковою несправедливістю, свавіллям і деспотично-необмеженою владою, якій не міг протистояти ніхто.

З перших днів народження сина батько демонструє своєрідне ставлення до його виховання: з одного боку, він беззастережно переконаний у власних педагогічних здібностях, а з іншого – виявляє надзвичайну жорстокість до довгоочікуваного продовжувача роду. Як іронічно зауважує Є. Гребінка: «двоє суток спокійно прожил в этом мире сын Тараса Ивановича, а на третьи началось воспитание» [4; с. 408-409]. Новонароджену дитину батько безжалебно поливає холодною водою, створюючи загрозу її життю. Хлопчик, наперекір прогнозу лікаря, видужує, але пережитий ним шок залишає в очах «какое-то странное выражение испуга» [4, с. 409]. Недаремно автор резюмує: «Севрюгин был очень добр со всеми, но с сыном обходился чрезвычайно строго; этим, по его мнению, выражалась любовь. Я люблю сына и не шажу на нем лозы, - думал он, наказывая сына, и заглушал в душе жалость к ребенку» [4, с. 410].

Іван Севрюгін знаходить розраду і схованку у світі книг, які відкривають йому багато незвіданого, позитивного. «Чтение была одна пристань, куда мог укрыться молодой Севрюгин от семейных бурь и вечного ворчанья своего отца. Книга, какая бы ни была, защищала Ваню, как добрый бастион, от родительских выстрелов, и Ваня полюбил своих благодетелей-защитников, полюбил книги...» [4, с. 412]. На яких же книгах виховувався і зростав Іван Тарасович? Це твори або синтементально-моралістичні (романи, наприклад, французької письменниці М.Ф. Жанліс), або героїко-авантюрні (проза ан-

глійської письменниці А. Радкліф), або християнсько-виховні, як, скажімо, текст дякона І. Михайлова з промовистою назвою: «Сеятель благочестия в пользу живота нынешнего и грядущего, или высокая христианская нравственность, соединенная с душеспасительными размышлениями».

Таким чином, ще в дитинстві героя виникає потужна психологічна колізія – незнання реального життя, його суворой правди і вимушена втеча від неї у видумані реалії книги, віртуальне спілкування з вигаданими, а не реальними людьми. Саме художнє слово, на протигагу домашньому тирану-батьку, формує маленького героя, його світоглядні й моральні засади. Навіть передсмертне повчання батька сповнене зла, що й викликає заперечення у юнака: «Мне кажется, страшно умереть с такими верованиями... Стоит ли жить, если люди, окружающие тебя, - все злодеи, если я должен быть целую жизнь настороже?... Нет, этого быть не может» [4, с. 451].

Хлопець прагне жити за ідеалами краси, гармонії, довершеності, з вірою у Бога. Свої найпотаємніші думки він довіряє щоденнику, протиставляючи усе зло світу вірі, надії, любові. Знаковою книжкою для нього стає збірка життєписів Корнелія Непота, яка багато в чому, як і сам герой вважає, визначає його призначення у світі людей: «Смерть и жизнь, бытие и ничтожество – вот что принадлежит разрешить мне, прежде чем я переступлю порог вечности ...» [4, с. 434]. Водночас, і це яскраво змальовано Є. Гребінкою у романі, Іван Севрюгін пригнічений і сформований під впливом незаперечного авторитету деспотичного батька, тому все його свідоме життя супроводжується таким рефреном: «Правду говорил покойный батюшка, что я ни к чему не годен» [4, с.457].

Справжнім авторитетом для героя є вчитель Іван Павлович, який виховує у ньому любов до життя, віру в свої сили, бажання творити добро заради інших людей. Ці мудрі настанови визначають і життєві принципи Івана Тарасовича, і вибір фаху, і поведінку.

Загалом, варто відзначити, що сюжетна лінія юний Севрюгін – учитель Іван Павлович розгортається у творі Є. Гребінки специфічно, порушуючи традиції роману виховання, у якому зазвичай педагог змальовується як серйозна, мудра, ідеальна особистість, бо його високе призначення – гідно виховати юнака чи юнку. Натомість у творі «Доктор» батько залякує сина майбутнім наставником: «Нет, я тебе укорочу поведья! Завтра же посылаю за учителем, да выберу... сам знаю какогo: в сажень ростом, черного, как смоль, вот с такими глазами – ты у него не пикнешь!» [4, с. 425]. Як завжди, старший Севрюгін використовує єдино можливий для нього педагогічний прийом – залякування. І коли з'являється у помісті рекомендований учитель – філософ (насправді семінарист, який за літні канікули мріє заробити трохи

грошей), то своїм дивакуватим виглядом, особливо чорними бакенбардами, він лякає маленького Ваню, проте з часом вони стають справжніми друзями, здатними навіть на безневинні авантюри, як-от епізод із голубами, після якого осоромлений учитель зникає.

Водночас його роль у долі Івана Севрюгіна є надзвичайно суттєвою. Він «странно образованный», тому полюбляє грати роль усезнаючого ритор, особливо перед батьком Вані, хизуючись знаннями мертвої латини, безпідставно називає себе філософом, використовуючи у побутовій розмові софізми й «рогатые силлогизмы». Головне ж те, що брак глибоких знань компенсується у вихователі теплотою ставлення до юного Севрюгіна, розумінням його вразливої дитячої душі, любов'ю, якої так прагне і чекає Ваня від батька. Саме Іван Павлович, зустрівши через через багато років Івана Тарасовича, допомагає йому стати студентом, щоб освоїти лікарський фах, і кається при цьому: «Я много виноват перед вами; я учил вас по-французски, математике и другим наукам, которым сам отроду не учился и знаю их не лучше вас – виноват, каюсь в этом: на это была воля вашего батюшки, а мне нужны были деньги; я обманывал и его, и вас и считаю себя в долгу перед вами...» [4, с. 460].

Проте батьківський нігілізм у ставленні до сина не дозволяє герою уже в зрілому віці реалізувати себе, провести чітку демаркаційну лінію між добром і злом, вміти відстояти свою правоту й свої життєві інтереси, а не капітулювати перед силою нахабства й агресивності в особі дружини й тещі.

Лікарський фах героя і його добра воля примушують обертатися у колі аристократів і простолюду, спілкуватися з багатьма людьми різних прошарків, водночас він залишається людиною вкрай самотньою, позбавленою вміння говорити, пояснити, відстояти себе й свою гідність: «Порой душа полна чувством, в голове бродят прекрасные мысли – начнешь говорить, выходит бог знает что» [4, с. 472]. Потреба висловитись, власне, виговоритись у героя є такою великою, що він вирішує це зробити у шлюбі. Сімейне життя в уяві Івана Севрюгіна – це і потреба любові, і подолання самотності, і компенсація за страх і приниження у батьківській родині.

Покохавши, Іван Тарасович розчиняється у жінці, мріє про щастя. Але його вродлива наречена маніпулює доброчесністю свого майбутнього чоловіка, граючи спочатку роль лагідної, ніжної, турботливої жінки. Сам автор ніби застерігає свого героя, коли пише, що «...мало счастья на земле, что мы к нему не привыкли, не освоились с ним, что оно, как редкий мимолетный гость, на мгновение показывается на земле» [4, с. 495].

З Іваном Севрюгіним відбувається кардинальна зміна: замість служіння людям він підпорядковує самого себе служінню Юлії, задоволенню її примх,

матеріальних потреб. Герой стає належати до світу аристократії, фальшивого і цинічного. Водночас, засліплений красою дружини, він не бачить її егоїзму і підступності, які й заганяють його в глухий кут. Руйнується мрія про ідеальну родину: «То не женщина, демон... Наказал меня бог ею!...» [4, с. 503].

Герой відчуває власну трагедію, розуміє, що вона викликана чужими хитрощами, проте знайти вихід із такої ситуації не може, бо постійно відчуває свою нікчемність. Він помирає на батьківщині, тримаючи при собі збірку біографій римських полководців «Про видатних мужів Корнелія Непота». Але ідеалу таких героїчних осіб він так і не сягнув, витратив духовні й фізичні сили на псевдорозкіш, на фальшиві цінності Юлії та її матері. Іван Тарасович - порядна, але слабка «маленька людина» - перетворюється у жертву чужої волі.

Такий складний психологічний малюнок пропонує Є. Гребінка читачеві. Без сумніву, і психологізм, і концепція героя як представника свого часу і свого стану засвідчують ті тенденції, які будуть розвиватись в українській прозі надалі. Водночас роман «Доктор» поєднує в собі й елементи роману виховання, і роману морально-описового. Деякі його сцени і сюжетні ходи перегукуються із твором Г. Квітки-Основ'яненка «Пан Халявский» (1839-1840) – зображенням побуту панства, виховання молодого покоління, проте кожний із цих творів є оригінальним за своєю жанровою домінантою (реалістичною і сатиричною відповідно).

Отже, проза Є. Гребінки характеризується якісно новим сприйняттям людини, проникливим баченням життя, його змін. І це дало потужний імпульс до змалювання людини в наступні літературні епохи.

1. *Зубков С.Д.* Русская проза Г.Ф. Квитки и Е.П. Гребенки в контексте русско-украинских литературных связей. – К., 1979. 2. *Брайко О.* Роман Євгена Гребінки «Доктор» як соціальний наратив: текст та інтертекст // Слово і Час. – 2005. – №3. – С. 51-63. 3. *Є. Гребінка.* Доктор // Гребінка Є. Твори: У 3 т. – К., 1981. – Т. 2. 4. *Літературознавча енциклопедія: У 2-х т.* Упор. Ю. Ковалів. – К., 2007. – Т. 2.